

Osobowościowe uwarunkowania systemów wartości

MIROŚLAWA CZERNIAWSKA, EMILIA DOLATA

Wydział Pedagogiki i Psychologii
Uniwersytet w Białymstoku
Białystok

STRESZCZENIE

W niniejszym badaniu prezentowane są dane empiryczne dotyczące relacji między osobowością i systemem wartości, przy czym diagnozowanymi cechami osobowości są empatia i dyrektywność. Założenia teoretyczne i wyniki empiryczne analizowane są w konwencji poznawczej, z uwzględnieniem regulacyjnej funkcji pojęcia „ja”. Na użytek pracy przyjęto hipotezę dotyczącą treściowego związku cech osobowości i systemu wartości.

Badanie przeprowadzono wśród studentów (325 osób), stosując Kwestionariusz Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi A. Węglińskiego (1987), Skalę Dyrektywności J.J. Raya (Brzozowski, 1997) oraz Skalę Wartości M. Rokeacha (Brzozowski, 1989).

Analiza uzyskanych wyników dowiodła, że ludzie cechują się umiejętnością organizacji wiedzy o samym sobie, gdzie istnieje treściowa zgodność informacji zawartych w schematach „cechy osobowości” – „preferowane wartości”. Ustanowienie tego typu relacji ma określone konsekwencje w funkcjonowaniu jednostki.

WPROWADZENIE

Rozważania nad wartościami stanowią ważny aspekt dyskusji naukowych, szczególnie na polu nauk humanistycznych. Zainteresowanie tą problematyką wiąże się ze znaczeniem wartości w funkcjonowaniu człowieka: pozwalają one zdefiniować pożądane i niepożądane cele i środki działania, stając się tym samym istotnym standardem postępowania. Wytworzenie

pojęciowej reprezentacji wartości (jako jednego z elementów wiedzy) oraz ich organizacja w ramach systemu jest zjawiskiem relatywnie późnym w ontogenezie i stosunkowo złożonym poznawczo. Preferowanie pewnych wartości jest uzależnione od kultury, społeczeństwa i instytucji, a ponadto jest efektem rozwoju jednostki uwarunkowanym różnicami indywidualnymi.

W niniejszym badaniu skoncentrowano się na ustaleniu relacji między właściwościami indywidualnymi człowieka a jego systemem wartości, przy czym rozpatrywane są dwie, różniące się charakterystyką psychologiczną, zmienne osobowościowe: empatia i dyrektywność.

Osobowość a wartości – analiza relacji z uwzględnieniem koncepcji „ja”

„Ja” – zgodnie z założeniami teorii poznawczych – identyfikowane jest z umysłową reprezentacją informacji o własnej osobie i może być rozpatrywane w kontekście zawartości i struktury (Sedikides, 1992). Zawartość „ja” stanowią bogate i urozmaicone komponenty wiedzy. Przykładem takich komponentów są przekonania o specyficznych atrybutach, tj. charakterystyce fizycznej, cechach osobowości, myśleniu, uczuciach, jak również rolach, standardach, wartościach, celach osobistych, relacjach z innymi ludźmi (Markus, 1977; Greenwald, Pratkanis, 1984; Kihlstrom, Cantor, 1984; Campbell, Trapnell, Heine i in., 1996). Ewaluacja poszczególnych komponentów pozwala na formułowanie pozytywnych przekonań o sobie i kształtowanie poczucia własnej

wartości (globalna ewaluacja *self*). Strukturalna charakterystyka pojęcia „ja” odnosi się natomiast do specyficznego sposobu organizowania komponentów wiedzy. Teoretycznie, właściwości strukturalne powinny być niezależne od zawartości pojęcia „ja”. Niemniej jednak poszczególne elementy „ja” mogą być organizowane w różnym stopniu złożoności i cechować się różnym poziomem pewności oraz stabilności. Jak wykazał Campbell (Campbell, Trapnell, Heine i in., 1996), istnieją powiązania między jasnością *self* i globalnym poczuciem wartości. Ludzie posiadający wysokie poczucie wartości dobrze artykułują przekonania o „ja”, ludzi z niskim poczuciem wartości cechuje natomiast relatywnie wyższy poziom nieokreśloności, niestabilności i inkonsystencji. Sądzić więc należy, że różnice w stopniu pozytywnego wartościowania własnej osoby są także konsekwencją „dookreślenia” relacji między różnymi elementami wiedzy treściowo powiązanej z „ja” (Baumeister, 1993; Blaine, Crocker, 1993; Tice, 1993). Oznacza to, że sposób organizacji wiedzy o „ja”, odzwierciedlający się w ustanowieniu relacji między jej poszczególnymi elementami, jest jednym z czynników leżących u podstaw pozytywnej samooceny.

Jakie związki istnieją między poszczególnymi cechami osobowości a wartościami? S.H. Schwartz (1992; Bilsky, Schwartz, 1994) i N.T. Feather (1995), przyjmując założenie, że wartości stanowią zlokalizowany centralnie element „ja”, podkreślają jednocześnie różnice między cechami osobowości i wartościami. Wskazują między innymi na odmiennosc pomiaru obu konstruktów, jako że w pomiarze wartości kładzie się nacisk na ważność każdej z nich dla „ja” i ujmując jako naczelną kryterium ukierunkowujące zachowania. Zarówno Schwartz (1992), jak i Rokeach (1973) akcentowali wyraźnie motywacyjny aspekt wartości, cechy osobowości natomiast nie zawsze wiążą się ze wzbudzeniem napięcia motywacyjnego.

Można sądzić, że cechy osobowości i wartości to dwa oddzielne, ale zależne od siebie elementy, charakteryzujące się określonymi właściwościami i sposobem organizacji w ramach struktury „ja”. Związki te ujawniają się w roz-

woju ontogenetycznym: wraz z nabywaniem sprawności w analizowaniu siebie konstrukcja własnego „ja” staje się coraz bardziej złożona i coraz bardziej spójna. „Ja” jako psychologiczny konstrukt przyczynia się do wyłonienia indywidualnej tożsamości, związanej zarówno z autoreprezentacją swoich cech osobowości, jak i z hierarchią wartości, bowiem organizacja informacji w ramach struktury „ja” daje – jak zauważa M. Rosenberg (1981) – możliwość dookreślenia ich wzajemnych relacji (u tych samych ludzi informacje zawarte w schematach „cechy osobowości” – „wartości” są powiązane szczególnie mocno, jako że stanowią ważny aspekt pojęcia „ja”). Powoduje to, że system wartości staje się stosunkowo trwałą strukturą, uporządkowaną w widoczną hierarchię relatywnie do innych wymiarów zawartych w „ja”, np. cech osobowości. Schematy poznawcze rozwijają się w sposób aktywny w relacji do ludzkich doświadczeń, ludzie zaś doświadczają własnych cech osobowości i własnych wartości. Szczególnie jest to widoczne w przypadku schematów związanych z „ja”, charakteryzujących się wyrazistością, do których niewątpliwie zaliczyć można wartości.

Mechanizm leżący u podłoża związku między omawianymi wymiarami opiera się na motywacji do podtrzymywania poczucia własnej wartości. Dążenie do określenia siebie jako osoby wartościowej modyfikuje bowiem przypisywaną swoim cechom ważność w ten sposób, aby największe znaczenie miały te cechy pozytywne, którymi człowiek charakteryzuje się w wysokim stopniu i które jest w stanie skutecznie prezentować. Za mało istotne uznane są cechy charakteryzujące człowieka w ograniczonym zakresie, których satysfakcjonująca realizacja jest mało prawdopodobna (Wojciszke, 1983). Hierarchia ważności cech jest więc uwarunkowana pozytywną oceną siebie w kontekście danej cechy. Uwzględniając, że dążenie do podtrzymywania poczucia własnej wartości jest jedną z najważniejszych potrzeb człowieka, istotne wydaje się pytanie, na ile właściwości indywidualne jednostki determinują zgodny z nimi wybór wartości. Odpowiedź na takie pytanie wymaga jednak bliższej charakterystyki analizowanych wy-

miarów osobowości.

Empatia jako dyspozycja osobowościowa

Zgodnie z przyjętym w psychologii sposobem analizy, empatia sprowadza się do „reakcji emocjonalnych obserwującego, które przynajmniej w pewnym zakresie przystają do reakcji emocjonalnych obserwowanego” (Barnett, Eisenberg, Strayer, Gruen, Mendelsohn, por. Davis, 1999). Empatia staje się więc swego rodzaju „mostem” łączącym uczucia podmiotu z uczuciami ludzi wchodzących z nim w interakcje. We wcześniejszych rozważaniach teoretycznych nad empatią nacisk był położony bądź na aspekt afektywny (odczuwanie, co czują inni), bądź aspekt kognitywny (zrozumienie innych). W podejściach bardziej współczesnych interpretuje się empatię jako konstrukt multidymensyjny, zawierający zarówno komponenty emocjonalne, jak i poznawcze (Davis, 1983 a,b; Hoffman, 1984, 1987; Batson, 1987, 1991; Eisenberg, Miller, 1987).

Jeden z komponentów empatii – doświadczanie empatycznej troski – wiąże się z dyspozycyjną skłonnością współodczuwania. Jest to reakcja emocjonalna podmiotu w postaci zainteresowania, smutku, żalu, która stanowi refleksję nad stanami emocjonalnymi innych ludzi. Istotą empatycznej troski jest orientacja na potrzeby innych, która w różnych sytuacjach doprowadza do koncentracji na nieszczęściu drugiej osoby i prób przywrócenie jej pomyślności. Drugą dymensją empatii jest reakcja afektywna w postaci doznawania osobistej przykrości. Wiąże się ona z odczuciem dyskomfortu, załopotania, niepokoju, lęku, które ujawniają się w odpowiedzi na cierpienie innych. Emocje te zorientowane są jednak na „ja” i wywołują dążenie do przyniesienia ulgi we własnym cierpieniu. Doznanie osobistej przykrości nie zawsze jest skojarzone z potrzebą udzielania pomocy innym. Skłonności do doświadczania empatycznej troski i osobistej przykrości conceptualizowane są jako cechy osobowości. Niemniej jednak pierwsza z nich doprowadza do stałej motywacji altruistycznej, która zwiększa kompetencje społeczne, druga – do stałej motywacji egoistycznej, która kompetencje te obniża. Oba afektywne komponenty empatii

mogą więc powodować różne konsekwencje w zachowaniu społecznym. Trzecia dymensja empatii – określana jako przyjęcie perspektywy – ma charakter poznawczy i odnosi się do zdolności widzenia świata oczyma innej osoby (przyjęcie punktu widzenia innej osoby), wyobrażenia, co ona odczuwa w określonej sytuacji. Zmiana perspektywy uznawana jest za proces nonafektywny, chociaż jej końcowym efektem jest doświadczanie reakcji w postaci empatycznej troski. Dyspozycyjnie uwarunkowana skłonność do przyjmowania perspektywy umożliwia więc generowanie emocji empatycznych, które z kolei ukierunkowują potrzebę udzielania pomocy (Batson, 1991; Eisenberg, Fabes, 1992; Eisenberg, Fabes, Murphy i in., 1994; Shaw, Batson, Todd, 1994; Davis, Luce, Kraus, 1994; Davis, Mitchell, Hall i in., 1999; Leith, Baumeister, 1998).

Empatia ujawnia się we wczesnej fazie rozwoju ontogenetycznego (instynktowna pomoc innym w nieszczęściu jest możliwa nawet uniemowlęciu) i jest uwarunkowana czynnikami genetycznymi oraz doświadczeniami wyniesionymi z okresu dzieciństwa. Dziedziczone są tylko afektywne komponenty empatii: skłonność do doznawania empatycznej troski i osobistej przykrości (Davis, Luce, Kraus, 1994). Jak wykazała N. Eisenberg i jej współpracownicy (Eisenberg, Fabes, 1992; Eisenberg, Fabes, Murphy i in., 1994), indywidualne różnice w skłonnościach empatycznych determinowane są wrażliwością emocjonalną i reaktywnością, które z kolei wiążą się z dziedzicznymi (w dużym zakresie) właściwościami temperamentalnymi (Buss, Plomin, Rowe, za: Davis, Luce, Kraus, 1994). Temperament warunkuje dyspozycyjną empatię emocjonalną, nie warunkuje natomiast umiejętności przyjmowania perspektywy.

W rozwoju empatii ważna jest także historia relacji dziecko – rodzic. Dzieci uczą się empatii i prospołecznych reakcji z obserwacji emocjonalności rodziców (Spinrad, Losoya, 1999). Wczesne doświadczenia, także w postaci przywiązania niemowląt do rodziców, pozwalają na przenoszenie uczuć i oczekiwań na późniejsze relacje społeczne (Sroufe, Fleeson, za: Spinrad, Losoya, 1999; Mikulincer, Gillath,

Halevy i in., 2001).

Dyrektywność jako cecha osobowości

Właściwości empatycznych wydają się pozbawione osoby dyrektywne. Dążą one do przewagi nad innymi ludźmi i dominują w agresywny sposób nad otoczeniem społecznym. Skłonne są także do burzenia pozytywnych relacji interpersonalnych.

Koncepcja dyrektywności wywodzi się z zainteresowań problematyką autorytaryzmu i dogmatyzmu, które opisywane były w literaturze psychologicznej m.in. przez E. Fromma, T.W. Adorno, E. Frenkela-Brunswika, D.J. Levinsona, R.N. Sanforda, M. Rokeacha (Rokeach, 1960; Malewski, 1975; Koralewicz, 1990; Brzozowski, 1997; Jakubowska, 1999). W różnych pracach autorzy modyfikują sposób rozumienia tych pojęć, a także prezentują odmienne metody pomiaru. Najczęściej jednak autorytaryzm definiowany jest jako postawa „cechująca się przesadnym uleganiem autorytetom, przy jednoczesnej wrogości w stosunku do osób uważanych za położone niżej w hierarchii” (Manstead, Hewstone, 1996, s. 29). Osoby autorytarne skłonne są do silnej kategoryzacji rzeczywistości (dobro – zło, czarne – białe), co ma określone konsekwencje w ustosunkowywaniu się do innych ludzi. Źródeł autorytaryzmu autorzy doszukują się we specyficznych wzorach socjalizacyjnych w okresie dzieciństwa (brak miłości, surowa dyscyplina i wywołujące lęk kary, ale jednocześnie silny respekt w stosunku do osób symbolizujących autorytet), jak również w szerszych zmianach społeczno-ekonomicznych.

J.J. Ray (za: Brzozowski, 1997) uważa, że należy rozróżnić pojęcia „autorytaryzm postaw” (postawa cechująca się szacunkiem wobec autorytetów) i „autorytaryzm osobowości” (cecha osobowości związana ze skłonnością dominowania nad innymi). Autorytaryzm osobowości jest utożsamiany z dyrektywnością i terminy te – zdaniem autora – mogą być stosowane wymiennie. Autorytarne postawy i dyrektywność (autorytarne osobowość) tworzą dwa niezależne wymiary – oznacza to, że można podziwiać autorytety i zarazem nie być dominującym, ale jednocześnie można

być dominującym i nie szanować autorytetów. Ujawnia się także odmienny związek między analizowanymi konstruktami a zachowaniem: autorytarne postawy są słabo związane z zachowaniem, a dyrektywność (autorytarne osobowość) – silnie. Jak łatwo zauważyć, Ray w analizie dyspozycyjnych struktur psychiki przenosi punkt ciężkości z postaw autorytarnych (postawy były przedmiotem zainteresowań psychologów zajmujących się autorytaryzmem; por. np. teoria Adorno) na cechy osobowości autorytarnej. Taki sposób interpretacji wzbudził kontrowersje wśród teoretyków i badaczy, co skłoniło do podjęcia wielu badań mających na celu ustalenie relacji między autorytaryzmem i dyrektywnością, a także innymi zmiennymi o charakterze psychologicznym i społecznym (przegląd badań w: Brzozowski, 1997).

Dyrektywność – według Raya – to cecha osobowości sprowadzająca się do narzucenia innym swojej woli. U jej podłoża leży przekonanie o słuszności własnego postępowania (pewność siebie). Konstytutywną właściwością dyrektywności jest natomiast „agresywna dominacja”.

Orientacja na dominację oznacza stopień, w jakim dana osoba pragnie przewyższać innych (wymiar indywidualny), lub stopień, w jakim dana osoba pragnie, aby jej grupa przewyższała inne grupy (wymiar społeczny). Pojawia się akceptacja takiej hierarchii wśród ludzi, która odzwierciedla ich wartość, zgodnie z zasadą „lepiej jest być więcej”. Ludzie cechujący się skłonnością do dominowania są bardziej skłonni do stereotypów oraz uprzedzeń i jednocześnie są zwolennikami agresywnego rozwiązywania konfliktów międzynarodowych oraz dużych wydatków militarnych (Pratto, Sidanius, Stallworth, Malle; za: Kenrick, Neuberg, Cialdini, 2002). Stwierdzono wyższy poziom orientacji na dominację u mężczyzn niż u kobiet (we wszystkich warstwach społecznych i wszystkich kulturach), a także u osób wykształconych i legitymujących się wyższym statusem społecznym (Sidanius, Pratto, Bobo, za: Kenrick, Neuberg, Cialdini, 2002; Ray, za: Brzozowski, 1997). Skłonność do dominacji koreluje ujemnie ze skalą aprobaty społecznej i skalą socjalizowania. Badania nad dyrektywnością i systemem wartości (w ujęciu

Schelerowskim) wskazują natomiast, że wysokiemu natężeniu dyrektywności towarzyszy preferowanie wartości hedonistycznych i niższa preferencja dla wartości moralnych i świętych (Brzozowski, 1997).

Funkcjonowanie osób o dużym nasileniu dyrektywności ma określone konsekwencje w wymiarze interpersonalnym. Dominacja i agresja – jak można sądzić – ograniczają czy wręcz hamują ludzkie dążenia wspólnotowe oparte na relacji równości, gdzie istotnym elementem staje się zrozumienie i akceptacja innych ludzi oraz dążenie do działania na ich korzyść (działanie prospołeczne). Mniej prawdopodobne jest budowanie bliskich związków emocjonalnych, związanych z przyjaźnią, miłością i przywiązaniem.

PROBLEM BADAWCZY

W prezentowanej pracy podjęto próbę charakterystyki systemów wartości w kontekście dwóch zmiennych osobowościowych: empatii i dyrektywności. Mając na względzie to, że zarówno cechy osobowości, jak i wartości są zorganizowane w pojęciu „ja”, należy się spodziewać między nimi wielu logicznych powiązań. Ustanowienie relacji między różnymi elementami na zasadzie treściowej zgodności przyczynia się do pozytywnego wartościowania własnej osoby.

W poddanych testowaniu hipotezach założono, że empatia i dyrektywność wiążą się z preferowaniem odmiennych wartości, spójnych z definicją osobowości. U osób empatycznych, które cechują się większym altruizmem, humanizmem, afiliacją, liberalizmem (Greif, Hogan, za: Levenson, Ruef, 1992), ciepłem, otwartością czy zrozumieniem (Kagan, Schneider, za: Levenson, Ruef, 1992), oczekiwać można silniejszej akceptacji wartości moralnych, koncentrujących się na relacjach interpersonalnych, i jednocześnie słabszej akceptacji wartości intrapersonalnych, skupiających się na osobie, hedonistycznych i odnoszących się do indywidualnego sukcesu (hipoteza 1). Uwzględniając charakterystykę osobowości dyrektywnej (Ray, za: Brzozowski, 1997), której główną ekspresją jest skłonność do agresywnej dominacji (narzucania innym

własnej woli) i kierowania ludźmi z pozycji wyższości (dyrygowania), można się spodziewać zależności odwrotnej, tj. preferowania wartości intrapersonalnych, przyczyniających się do osobistych osiągnięć, związanych z niezależnością i hedonizmem, natomiast niższej akceptacji wartości o charakterze interpersonalnym oraz moralnym (hipoteza 2). Poszukiwanie związków między osobowością i preferowaniem wartości wiąże się z założeniem, że funkcjonowanie człowieka stanowi psychologiczną całość i różne elementy dotyczące własnej osoby (własnego „ja”) wchodzą w relacje w trakcie ich tworzenia (Pervin, 2002).

Na użytek prezentowanych badań przyjęto sposób interpretacji wartości dokonany przez M. Rokeacha (1973). Autor ten uznaje wartość za pojęcie abstrakcyjne, które jako kryterium ogólne wyznacza preferencje zarówno w zakresie celów, jak i środków realizujących te cele. Wartości są przekonaniem zawierającymi komponenty emocjonalne, stanowią pewien układ odniesienia, w którego ramach człowiek jest w stanie interpretować i oceniać rzeczywistość, a w następstwie tego kierować zachowaniem. Autor zakłada, że ogólna liczba wartości preferowanych przez ludzi jest relatywnie mała, a ponadto wszystkim ludziom i wszędzie znane są te same wartości. Różnice między ludźmi wynikają z odmiennego układu preferencji wartości wewnątrz systemu (por. Czerniawska, 1995).

METODA

Grupa badana

W badaniach wzięło udział 325 studentów (73 mężczyzn, 252 kobiety) dwóch uczelni: Uniwersytetu w Białymstoku, konkretnie Wydziału Pedagogiki i Psychologii (165 osób, w tym: 18 mężczyzn i 147 kobiet), oraz Politechniki w Białymstoku, tu: Wydziału Zarządzania (160 osób, w tym: 55 mężczyzn i 105 kobiet). Wiek badanych mieścił się w przedziale 20–24 lata, przy czym najliczniej była reprezentowana grupa osób 20-letnich (74, 5%). Badanie miało charakter anonimowy.

Procedura badawcza

Dla każdej z badanych osób uzyskano następujące dane: wskaźnik natężenia empatii, wskaźnik natężenia dyrektywności, wskaźniki preferencji osiemnastu wartości ostatecznych, wskaźniki preferencji osiemnastu wartości instrumentalnych.

Dyspozycyjną empatię diagnozowano przy użyciu Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi A. Węglińskiego (1987). Wskaźniki zawierają się w przedziale od 0 do 99, przy czym 0 świadczy o minimalnym natężeniu cechy, zaś 99 – o maksymalnym jej natężeniu.

Dyrektywność, rozumianą jako cecha osobowości, diagnozowano za pomocą Skali Dyrektywności D-26 J.J. Raya (Brzozowski, 1997). Minimalna liczba punktów, jaką może uzyskać badany, wynosi 26, maksymalna zaś 78.

Preferowanie wartości określone zostało za pomocą Skali Wartości Rokeacha (Brzozowski, 1989) w wersji wymagającej rangowania.

Autor wyselekcjonował osiemnaście wartości ostatecznych i osiemnaście wartości instrumentalnych, umieszczając je na dwóch odrębnych skalach. Osoby badane zobowiązane były do uporządkowania wartości zawartych w obu skalach, przez przypisywanie im odpowiednich rang, przy czym ranga 1 wskazywała na najsilniejszą akceptację wartości, a ranga 18 – na najslabszą.

WYNIKI

Analizę statystyczną rozpoczęto od ustalenia związku między wymiarami osobowości, tj. empatią i dyrektywnością. Jeżeli oba wymiary osobowości różnią się charakterystyką, to należy się spodziewać ujemnych współczynników korelacji między ich wskaźnikami. Uzyskany współczynnik korelacji wynosi $r = -0,06$, przy $p = 0,311$. Obserwuje się więc zgodny z założeniem kierunek zależności, ale na nieistotnym

Tabela 1. Istotne statystycznie współczynniki korelacji między wskaźnikami: empatia – preferencje wartości ostatecznych, dyrektywność – preferencje wartości ostatecznych

Lp.	Wartości ostateczne	Preferencje wartości	Empatia E = 68,40		Dyrektywność D = 56,57	
		wo	r	p	r	p
1	Bezpieczeństwo narodowe	10,72				
2	Bezpieczeństwo rodziny	3,41				
3	Dojrzała miłość	6,38				
4	Dostatnie życie	11,24	0,22	0,000	-0,21	0,000
5	Mądrość	6,27				
6	Poczucie dokonania	11,57			-0,10	0,072
7	Poczucie własnej godności	7,15			-0,21	0,000
8	Pokój na świecie	9,37				
9	Prawdziwa przyjaźń	7,75				
10	Przyjemność	13,27	0,10	0,079		
11	Równowaga wewnętrzna	7,51			0,12	0,033
12	Równość	10,55	-0,11	0,056	0,20	0,000
13	Szczęście	7,20				
14	Świat piękna	14,05				
15	Uznanie społeczne	13,10			-0,11	0,045
16	Wolność	7,47				
17	Zbawienie	9,39	-0,16	0,003	0,14	0,010
18	Życie pełne wrażeń	14,50	0,12	0,033	-0,21	0,000

Oznaczenia: wo – średnie arytmetyczne rang wartości ostatecznych; E – średnia arytmetyczna empatii; D – średnia arytmetyczna dyrektywności; r – współczynnik korelacji liniowej Pearsona; p – poziom istotności statystycznej.
Oznaczenia: wo – średnie arytmetyczne rang wartości ostatecznych; E – średnia arytmetyczna empatii; D – średnia arytmetyczna dyrektywności; r – współczynnik korelacji liniowej Pearsona; p – poziom istotności statystycznej.

statystycznie poziomie.

W następnej kolejności ustalono, czy u osób różniących się natężeniem empatii i dyrektywności występują odmienne rozwiązania w wymiarze aksjologicznym. W tabeli 1 zamieszczone zostały wyniki analizy statystycznej związku między cechami osobowości i preferowaniem wartości ostatecznych, w tabeli 2 natomiast – między cechami osobowości i preferowaniem wartości instrumentalnych. Korelacje ujemne świadczą o tym, że wysoki wskaźnik danej cechy osobowości związany jest z wysoką preferencją wartości, korelacje dodatnie natomiast – o związku odwrotnym (wysoki wskaźnik empatii i dyrektywności związany jest z niską preferencją wartości).

Analiza relacji między zmiennymi „cechy osobowości” i „wartości ostateczne” (tab. 1) pozwala stwierdzić, że osoby o wyższym natężeniu empatii wskazują jako bardziej cenne

wartości „zbawienie” i „równość” (pierwsza z nich ma charakter religijny, druga odnosi się do sposobu organizowania relacji między ludźmi). Za mniej cenne uznane były wartości hedonistyczne: „dostatnie życie”, „przyjemność” i „życie pełne wrażeń”. Osoby o wyższym natężeniu dyrektywności wyżej cenią wartości skoncentrowane na własnej osobie (intrapersonalne) i wskazujące na znaczenie osobistych osiągnięć: „poczucie dokonania”, „poczucie własnej godności” i „uznanie społeczne”, oraz wartości hedonistyczne: „dostatnie życie”, „życie pełne wrażeń”. Niższą preferencją cechowały się natomiast wartości „zbawienie”, „równość” i „równowaga wewnętrzna”, czyli te, które wiążą się z religijnością, egalitaryzmem i dobrostanem psychicznym (brakiem konfliktów wewnętrznych).

Więcej korelacji zaobserwowano, analizując skalę wartości instrumentalnych (tab. 2).

Tabela 2. Istotne statystycznie współczynniki korelacji między wskaźnikami: empatia – preferencje wartości instrumentalnych, dyrektywność – preferencje wartości instrumentalnych

Lp.	Wartości instrumentalne	Preferencje wartości	Empatia E = 68,40		Dyrektywność D = 56,57	
		wi	r	p	r	p
1	Ambitny	9,04	0,14	0,010	-0,24	0,000
2	Czysty	11,06	0,16	0,003		
3	Intelektualista	8,91			-0,15	0,007
4	Kochający	4,26	-0,13	0,017		
5	Logiczny	11,13				
6	Niezależny	9,78	0,10	0,081	-0,21	0,000
7	Obdarzony wyobraźnią	10,82			-0,16	0,004
8	Odpowiedzialny	5,37			0,20	0,000
9	Odważny	9,83			-0,14	0,010
10	Opanowany	10,19			0,14	0,012
11	O szerokich horyzontach	9,64			-0,14	0,010
12	Pogodny	9,79			0,12	0,031
13	Pomocny	7,99	-0,20	0,001	0,27	0,000
14	Posłuszny	15,49			0,17	0,003
15	Uczciwy	5,72	-0,13	0,018	0,16	0,004
16	Uprzejmy	9,81	-0,11	0,047	0,15	0,007
17	Uzdolniony	12,25	0,15	0,006	-0,19	0,001
18	Wybaczący	9,87	-0,18	0,002	0,25	0,000

Oznaczenia: wi – średnie arytmetyczne rang wartości instrumentalnych; E – średnia arytmetyczna empatii;

Oznaczenia: D – średnie arytmetyczne rang wartości instrumentalnych; E – średnia arytmetyczna empatii; D – średnia arytmetyczna dyrektywności; r – współczynnik korelacji liniowej Pearsona; p – poziom istotności statystycznej.

Okazało się bowiem, że osoby empatyczne koncentrują się w większym stopniu na wartościach moralnych: „kochający”, „pomocny”, „uczciwy”, „uprzejmy”, „wybaczący”. Wyższe natężenie empatii wiązało się także z niższą preferencją wartości skoncentrowanych na osobie i przyczyniających się do indywidualnego sukcesu, takich jak: „ambitny”, „niezależny” i „uzdolniony”, oraz wartości „czysty”. Uwzględniając w analizie drugi wymiar osobowości, zaobserwować można „odrotny” kierunek zależności: im wyższa dyrektywność, tym wyższa preferencja wartości skoncentrowanych na osobie (w tym także wartości o charakterze poznawczym) i przyczyniających się do sukcesu w działaniu: „intelektualista”, „obdarzony wyobraźnią”, „o szerokich horyzontach”, „uzdolniony”, „ambitny”, „niezależny”, „odważny”. Jednocześnie u osób dyrektywnych obserwuje się niższą preferencję wartości moralnych: „odpowiedzialny”, „pomocny”, „posłuszny”, „uczciwy”, „uprzejmy”, „wybaczący”, oraz wartości warunkujących bezkonfliktowe stosunki między ludźmi, takich jak „opanowany” czy „pogodny”.

Zaprezentowane współczynniki korelacji są niskie, niemniej wskazują na pewne prawidłowości. Należy zauważyć, że w przypadku obu analizowanych wymiarów osobowości istotne statystycznie współczynniki korelacji dotyczą odmiennych wartości. Jeżeli natomiast empatia i dyrektywność korelują z tą samą wartością, to zawsze korelacje mają przeciwne znaki. Jednocześnie ujawnia się charakterystyczny wzór relacji między konstruktami: preferencje wartości są zgodne z definicją analizowanych wymiarów osobowości. Uzyskane wyniki badań pozwalają zatem przyjąć założenia zwerbalizowane w obu hipotezach badawczych (por. hipoteza 1 i 2).

DYSKUSJA

Rozważania teoretyczne nad empatią i dyrektywnością prowadzone są przede wszystkim w kontekście funkcjonowania społecznego. Najistotniejszym wyznacznikiem tej charakterystyki jest zróżnicowanie zachowań w wymiarze „altruizm” – „agresywna dominacja”. Empiryczne wyniki zaprezentowane w artykule

wskazują, że obie cechy osobowości rozpatrywać można w wymiarze aksjologicznym: zdolność do empatii oraz skłonności dyrektywne wiążą się – na poziomie ukształtowanych struktur psychicznych – z preferowaniem określonych wartości. Należy zauważyć, że osoby uzyskujące wyższe wskaźniki w pomiarze empatii i niższe wskaźniki w pomiarze dyrektywności wskazują jako bardziej cenne wartości interpersonalne, moralne i religijne. Przy tak skonstruowanym systemie wartości bardziej prawdopodobne są zachowania uwzględniające nie tylko dobro osobiste, ale też dobro innego człowieka. Jednocześnie wartości te „blokują” w swoisty sposób zachowania dyrektywne. Z wysokim natężeniem dyrektywności i niskim natężeniem empatii wiąże się silniejsza akceptacja wartości intrapersonalnych, skoncentrowanych na własnej osobie i indywidualnym sukcesie. Kierowanie się takimi wartościami „uwalnia” w znacznym stopniu od zobowiązań społecznych, zrozumienia i akceptacji innych ludzi, a w konsekwencji też działania na ich korzyść.

Analiza powyższych zależności wskazuje, że człowiek ceni te wartości, których realizacja – ze względu na charakterystykę osobowościową – jest stosunkowo łatwa i satysfakcjonująca. Oznacza to, że predyspozycje osobowościowe sprzyjające realizacji wartości warunkują ich preferowanie. Przekonująca wydaje się przy tym interpretacja, zgodnie z którą u podłoża ustanowionych relacji leży mechanizm psychologiczny umożliwiający rozbudowanie „ja” w subiektywnie pozytywnych kategoriach. Różnice w stopniu pozytywnego wartościowania własnej osoby wiążą się (między innymi) z umiejętnością organizacji różnych elementów wiedzy o „ja” na zasadzie treściowej zgodności.

Fakt, że analizowane wymiary osobowości znajdują swój „ekwiwalent” w preferowaniu wartości, wskazuje na prawidłowości kształtowania się systemów wartości w rozwoju ontogenetycznym. Są one efektem integracji wiedzy mającej źródło społeczne (co było głównym założeniem podejścia kładącego nacisk na uspołecznienie) z informacjami dotyczącymi własnej osoby. Należy jednocześnie zauważyć, że pewne właściwości osobowościowo-

we są dziedziczone. Na przykład, afektywne komponenty empatii (skłonność do doznawania empatycznej troski i osobistej przykrości) wiążą się z właściwościami temperamentalnymi: wrażliwością emocjonalną i reaktywnością. Te indywidualne różnice ukierunkowują sposoby interakcji społecznych w okresie wczesnego dzieciństwa i leżą u podstaw rozwoju innych wymiarów osobowości. Trudno jest, co prawda, odpowiedzieć na pytanie, czy i w jakim zakresie to właśnie dziedziczone komponenty empatii predysponują do ukształtowania systemu wartości zorientowanego bardziej na innych niż na własną osobę, niemniej jednak można stwierdzić, że system wartości jest w dużym stopniu funkcją osobowości, wartości natomiast są związane z jej strukturą (Staub, 1990).

Z teoretycznego punktu widzenia sądzić należy, że cechy osobowości i system wartości to dwa oddzielne, ale współzależne elementy. Opisanie natury tych elementów wymaga przedstawienia sposobu ich zorganizowania w ramach całej osobowości, jako że ułatwia to zrozumienie podstawowych aspektów funkcjonowania człowieka. Chociaż wyjaśnienie wewnętrznej organizacji „ja” jest trudne i w literaturze zaprezentowanych zostało wiele uzupełniających się i przeciwstawnych koncepcji, to jednak utrzymuje się pogląd, że reprezentacja własnej osoby stanowi system o złożonej strukturze i wielorakich powiązaniach (Baumeister, 1993). W ostatnich latach poglądy na pojęcie „ja” uległy wyraźnej transformacji (Wiggins, Broughton, 1985; Campbell, Trapnell, Heine i in., 1996; Tesser, Felson, Suls, 2004): wcześniej badacze traktowali pojęcie „ja” jako jednolite i stabilne, aktualnie – jako wielowymiarowe, dynamiczne,

zdolne do strukturalnej organizacji wiedzy, a także do kontroli procesów informacyjnych. Sposób organizacji wiedzy o „ja” wpływa na nasze sądy o atrybutach (cechach fizycznych i psychicznych), równie dobrze jak o wartościach, rolach czy celach osobistych, i wpływa na wybór indywidualnych strategii w różnych sytuacjach społecznych. Jednocześnie podkreślana jest centralna pozycja systemu wartości wśród innych informacji odnoszących się do własnej osoby (Schwartz, Bilsky, 1990) – w ten sposób wartości stają się mediatorem pomiędzy „ja” a zachowaniem (Rokeach, 1973). Ludzka wiedza składa się więc – jak można sądzić – ze względnie spójnych i powiązanych przekonań. Organizacja wiedzy jest płynna i dynamiczna, ale ma określone znaczenie dla jednostki i konstruowana jest wokół pojęcia „ja”.

Podsumowując wyniki badań, należy zauważyć, że u osób empatycznych ujawnia się odmienny wzorzec związku z systemem wartości w porównaniu z osobami dyrektywnymi: u pierwszych – wartości odzwierciedlają potrzebę integracji i harmonijnego związku między ludźmi, u drugich – koncentrację na własnej osobie. Owe charakterystyczne tendencje w układzie wartości można zapewne w ostatecznej analizie sprowadzić do dychotomii allocentryzm – idiocentryzm. Allocentryzm skłania do wrażliwości społecznej, ugody, ograniczenia własnych pragnień i uwzględnienia potrzeb innych ludzi, podczas gdy idiocentryzm – do dominacji, koncentracji na własnych potrzebach, prawach i zdolnościach (Maskowitz, Suh, Desaulniers, za: Triandis, 2001). Uwzględniając tę bardziej ogólną kategorię w opisie osobowości, zauważyć należy, że orientacja allocentryczna

jest bardziej typowa dla osób empatycznych, idiocentryzm cechuje natomiast w wyższym stopniu osoby dyrektywne.

LITERATURA

- Batson C.D. (1987), Prosocial motivation: It is ever truly altruistic? [w:] L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology*, 65–122. New York: Academic Press.
- Batson C.D. (1991), *The altruism question: toward a social-psychological answer*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Baumeister R.F. (1993), Understanding the inner nature of low self-esteem: Uncertain, fragile, protective,

- and conflicted [w:] R.F. Baumeister (red.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard*, 201–218. New York: Plenum.
- Bilsky W., Schwartz S.H. (1994), Values and personality. *European Journal of Personality*, t. 8, 163–181.
- Blaine B., Crocker J. (1993), Self-esteem and self-serving biases in reactions to positive and negative events: An integrative review [w:] R.F. Baumeister (red.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard*, 55–86. New York: Plenum.
- Brzozowski P. (1989), *Skala Wartości (SW). Polska adaptacja Value Survey M. Rokeacha*. Warszawa: Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Brzozowski P. (1997), *Skala Dyrektywności Johna. J. Raya*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Campbell J.D., Trapnell P.D., Heine S.J. i in. (1996), Self-concept clarity: Measurement, personality correlates, and cultural boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, t. 70, 141–156.
- Czerniawska M. (1995), *Inteligencja a system wartości*. Białystok: Trans Humana.
- Davis M.H. (1983a), Empathic concern and the muscular dystrophy telethon: Empathy as multidimensional construct. *Personality and Social Psychology Bulletin*, t. 9, 223–229.
- Davis M.H. (1983b), Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, t. 44, 113–126.
- Davis M.H. (1999), *Empatia. O umiejętności współodczuwania*. Gdańsk: GWP.
- Davis M.H., Luce C., Kraus S.J. (1994), The heritability of characteristics associated with dispositional empathy. *Journal of Personality*, t. 62, 369–391.
- Davis M.H., Mitchell K.V., Hall J.A. i in. (1999), Empathy, expectations, and situational preferences: Personality influences on the decision to participate in volunteer helping behaviors. *Journal of Personality*, t. 67, 469–501.
- Eisenberg N., Fabes R.A. (1992), Emotion, regulation, and the development of social competence [w:] M.S. Clark (red.), *Review of personality and social psychology: Emotion and social behavior*, 119–150. Newbury Park, CA: Sage.
- Eisenberg N., Fabes R.A., Murphy B. i in. (1994), The relations of emotionality and regulation to dispositional and situational empathy-related responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, t. 66, 776–797.
- Eisenberg N., Miller P.A. (1987), The relation of empathy to prosocial and related behavior. *Psychological Bulletin*, t. 101, 91–119.
- Feather N.T. (1995), Values, valences, and choice: The influence of values on the perceived attractiveness and choice of alternatives. *Journal of Personality and Social Psychology*, t. 68, 1135–1151.
- Greenwald A.G., Pratkanis A.R. (1984), „Ja” jako centralny system postaw. *Nowiny Psychologiczne*, t. 88, 20–70.
- Hoffman M.L. (1984), Interaction of affect and cognition in empathy [w:] C.E. Izard, J. Kagan, R.B. Zajonc (red.), *Emotions, cognition, and behavior*, 103–131. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoffman M.L. (1987), The contribution of empathy to justice and moral judgment [w:] N. Eisenberg, J. Strayer (red.), *Empathy and its development*, 47–80. New York: Cambridge University Press.
- Jakubowska U. (1999), *Preferencje polityczne. Psychologiczne teorie i badania*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Kenrick D.S., Neuberg S.L., Cialdini R.B. (2002), *Psychologia społeczna. Rozwiązane tajemnice*. Gdańsk: GWP.
- Kihlstrom J.F., Cantor N. (1984), Mental representations self [w:] L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology*, 1–47. San Diego, CA: Academic Press.
- Koralewicz J. (1990), Autorytaryzm a poglądy polityczne Polaków [w:] J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziolkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności*, 77–92. Poznań: Wydawnictwo Nakom.
- Leith K.P., Baumeister R.F. (1998), Empathy, shame, guilt, and narratives of interpersonal conflicts: Guilt-prone people are better at perspective taking. *Journal of Personality*, t. 66, 1–37.
- Levenson R.W., Ruef A.M. (1992), Empathy: A physiological substrate. *Journal of Personality and Social Psychology*, t. 63, 234–246.
- Malewski A. (1975), *Nietolerancja, lęk i dogmatyzm*. Warszawa: PWN.
- Manstead A.S.R., Hewstone M. (red.) (1996), *Psychologia społeczna*. Warszawa: Jacek Santorski & CO.

- Markus H. (1977), Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, t. 35, 63–78.
- Mikulincer M., Gillath O., Halevy V. i in. (2001), Attachment theory and reactions to others' needs: Evidence that activation of the sense of attachment security promotes empathic responses. *Journal of Personality and Social Psychology*, t. 81, 1205–1224.
- Pervin L.A. (2002), *Psychologia osobowości*. Gdańsk: GWP.
- Rokeach M. (1960), *The open and closed mind*. New York: Basic Books.
- Rokeach M. (1973), *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Rosenberg M. (1981), The self-concept: Social product and social force [w:] M. Rosenberg, R.H. Turner (red.), *Social Psychology: Sociological perspectives*, 89–101. New York: Basic Books.
- Schwartz S.H. (1992), Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries [w:] M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, 1–66. New York: Academic Press.
- Schwartz S.H., Bilsky W. (1990), Toward a theory of the universal content and structure of values. Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, t. 58, 878–895.
- Seligman C., Olsen J.M., Zanna M. (red.) (1996), *The psychology of values: The Ontario Symposium*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Sedikides C. (1992), Changes in the valence of the self as a function of mood [w:] M.S. Clark (red.), *Emotion and social behavior. Review of personality and social psychology*, 271–311. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications, Inc.
- Shaw L.L., Batson C.D., Todd M. (1994), Empathy avoidance: Forestalling feeling for another in order to escape the motivational consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, t. 67, 879–887.
- Spinrad T.L., Losoya S.H. (1999), The relations of parental affect and encouragement to children's moral emotions and behaviour. *Journal of Moral Education*, t. 28, 323–338.
- Staub E. (1990), Wartości indywidualne i społeczne z perspektywy motywacji i ich rola w pomaganiu i krzywdzeniu innych [w:] S. Epstein, J. Reykowski, E. Staub (red.), *Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania*, 59–76. Wrocław: Ossolineum.
- Tesser A., Felson R.B., Suls J.M. (red.) (2004), *Ja i tożsamość. Perspektywa psychologiczna*. Gdańsk: GWP.
- Tice D.M. (1993), The social motivations of people with low self-esteem [w:] R.F. Baumeister (red.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard*, 37–54. New York: Plenum.
- Triandis H.C. (2001), Indywidualizm – kolektywizm i osobowość. *Journal of Personality*, t. 69, 907–924.
- Węgliński A. (1987), Trafność Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi [w:] R. Drwal (red.), *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej*, 63–80. Lublin: UMCS.
- Wiggins J.S., Broughton R. (1985), The interpersonal circle: A structural model for the integration of personality research [w:] R. Hogan, W.H. Jones (red.), *Perspectives in personality*, 1–47. Greenwich, CT: JAI Press.
- Wojciszke B. (1983), Mechanizmy wpływu struktury ja na zachowanie [w:] J. Jarymowicz, Z. Smoleńska (red.), *Poznawcze regulatory funkcjonowania społecznego*, 49–85. Wrocław: Ossolineum.